

А.М. Сталярова (Мазыр)

АБ НЕКАТОРЫХ СТРУКТУРНЫХ АСАБЛІВАСЦЯХ СУБСТАНТЫЎНЫХ НЕАФРАЗЕМ

Аб магчымасці суаднясення фразеалагізмаў з часцінамі мовы разважалі многія навукоўцы, сярод якіх М.М. Шанскі, А.У. Кунін, М.Ф. Алефірэнка, У.П. Жукаў, А.М. Эмірава, Т.З. Чарданцава і інш. Беларускі вучоны І.Я. Лепешаў таксама займаўся гэтым пытаннем і праводзіў аналіз фразеалагізмаў беларускай мовы, выкарыстоўваючы тры паказчыкі (семантычны, марфалагічны, сінтаксічны). Такі комплексны падыход здаецца нам цалкам дастатковым, каб улічыць асаблівасці фразеалагічных адзінак, таму для аналізу неафразем беларускай мовы мы таксама карысталіся гэтымі крытэрыямі. Матэрыял для даследавання адбіраўся з тэкстаў беларускамоўных СМІ ў сетцы інтэрнэт, паколькі менавіта СМІ аператыўна адлюстроўваюць значныя падзеі ў грамадстве, актыўна ўжываючы для апісання актуальных з'яў рэчаіснасці новую лексіку і фразеалогію.

Даследуючы часцінамоўную суаднесенасць неафразем, мы атрымалі наступныя вынікі: пераважная большасць (67%) неафразем адносяцца да субстантыўных, каля 30% – да дзеяслоўных, прысутнічае нязначная колькасць прыслоўных (2,5%), прэдыкатыўных (1,25%) і выклічнікавых (0,4%) неафразем.

Паколькі субстантыўныя неафраземы складаюць самую буйную групу, уяўляецца цікавым даследаванне асаблівасцей іх кампанентнай структуры.

Сярод субстантыўных неафразем магчыма вылучыць наступныя структурныя тыпы:

1. прыметнік + назоўнік;
2. назоўнік у назоўным склоне + (прыназоўнік) + назоўнік ва ўскосным склоне;
3. назоўнік + іншыя часціны мовы.

Неафраземы першага тыпу, якія маюць структуру атрыбутыўна-іменнага словазлучэння, складаюць большасць аналізуемага матэрыялу (81%). Прыметнікі, што ўваходзяць у склад дадзенай групы, адносяцца да разраду якасных і адносных, прыналежных адзначана не было. Аднак гэтая характарыстыка, тыповая для прыметніка ў яго прамым значэнні, не супадае з асаблівасцямі яго функцыянавання ў складзе неафраземы. Значэнне кампанента ў ёй падпарадкоўваецца агульнаму значэнню фразеалагічнай адзінкі. Так, напрыклад, якасны прыметнік *белы*, што ў прамым значэнні апісвае колер, у неафраземе *белая кніга* не мае тых адметных рыс, што дазваляюць аднесці яго да разраду якасных.

Круглы стол праводзіўся таксама ў рамках падрыхтоўкі «*белых кніг*». Гэта такія даследчыя справаздачы, якія робяцца для апісання вопыту, што атрымалі прадпрымальнікі-пачаткоўцы ў рамках праекта [1].

Як відаць, словы-кампаненты неафраземы страчваюць сваё першапачатковае значэнне, пераасэнсоўваюцца, каб даць назву новаму паняццю. Таму і знікаюць некаторыя характэрныя для іх асаблівасці. *Белы ў* неафраземе ўжо не ўтварае ступеняў параўнання, не дазваляе выкарыстання памяншальна-ласкальных суфіксаў (нельга сказаць *беленькая кніга*), не спалучаецца з прыслоўямі меры і ступені (немагчыма ўжыванне спалучэння *вельмі белая кніга*). Таксама нельга і ўжыць антонім *чорны*, каб утварыць фразему з процілеглым значэннем.

У неафраземе *жалезныя браты* адносны прыметнік *жалезны* праз метафарычны перанос абазначае не матэрыял, а якасці жалеза – трываласць, надзейнасць, цвёрдасць:

Беларусь і Кітай, як прынята сёння казаць, сталі “жалезнымі братамі” [2].

Далей аналізуючы прыметнікі, што ўваходзяць у склад субстантыўных неафразем са структурай “прыметнік + назоўнік”, магчыма вылучыць некаторыя з іх, якія маюць высокія фраземаўтваральныя патэнцыі. Так, для адлюстравання найноўшых тэндэнцый у развіцці сучаснага грамадства шырока ўжывальнымі сталі лексемы *інфармацыйны, лічбавы, электронны, зялёны*.

У сувязі з імклівым тэмпам лічбавізацыі новых камп’ютарных тэхналогіяў выкарыстоўваюцца не толькі спецыялістамі, але і вялізнай колькасцю насельніцтва ў побыце, што дазваляе новым спалучэнням слоў выходзіць за межы тэрміналогіі і пашыраць фразеалогію мовы. Неафраземы *інфармацыйная бяспека, інфармацыйны голад, інфармацыйны фаст-фуд, інфармацыйная сметніца, электронны дзённік, электронны плацёж, электронны рэцэпт, электронны кабінет, электронная чарга, лічбавы след, лічбавы вучань, лічбавы бізнес, лічбавае пакаленне, лічбавая эпоха* ўжо ўвайшлі ва ўжытак дзякуючы масавай даступнасці інтэрнэт-тэхналогіяў. Штодзённае згадванне новых спалучэнняў у СМІ таксама спрыяе таму, што гэтыя паняцці становяцца зразумелымі і не выклікаюць пачуцця чужароднасці. Вось яркавы прыклад таго, як арганічна ўжываюцца і пры неабходнасці тлумачацца неафраземы ў тэксе артыкула:

У апошнія гады з’явіліся такія паняцці, як «лічбавае дзіця», «лічбавы вучань». Як з імі працаваць? Мы ставім для сябе мэтай падрыхтоўку «лічбавага настаўніка», які б валодаў усімі тэхналогіямі не горш за сваіх вучняў: не толькі выкарыстоўваў электронныя сродкі навучання, але і быў здольны сам іх распрацоўваць, абнаўляць, удаaskanальваць... Думаю, трэба арганізаваць навуковую тэму на ўзроўні краіны — даследаваць пакаленне «лічбавых дзяцей» [3].

Кампанент *зялёны* таксама з’яўляецца надзвычай прадуктыўным, бо пытанні экалагічнай накіраванасці становяцца ўсё больш актуальнымі і хвалююць свядомыя колы насельніцтва. У выніку спроб іх вырашэння ствараюцца канкрэтныя праекты, а ў ходзе іх рэалізацыі – неафраземы

кшталту *зялёная школа, зялёная карта, зялёная эканоміка, зялёны бізнес, зялёная асвета, зялёная ініцыятыва*. Гэта нездарма, паколькі прыметнік *зялёны* не толькі абазначае колер, але і “паўсюдна асацыюецца з жыццём раслін (у больш шырокім сэнсе з вясной, маладосцю, абнаўленнем, свежасцю, урадлівасцю і надзеяй); ён атрымаў новы магутны сімвалічны рэзананс як сучасная эмблема экалогіі” [4].

Разглядаючы назоўнікавыя кампаненты неафразем, што ўваходзяць у першую групу, варта адзначыць адсутнасць сярод іх уласных імёнаў. У фразеалагізмах звычайна “семантыку імёнаў уласных пераносяць на тыя вобразы, якія складаюцца ў нашай свядомасці як пэўныя дэнататы імёнаў, пераходзячы ў экстралінгвістычную сферу і адыходзячы ад сутнасці семантыкі” [5, с. 255]. Але ж у новых фразеалагічных адзінках уласныя назоўнікі не ўжываюцца, магчыма таму, што не склаліся яшчэ абагульненыя культурныя стэрэатыпы, звязаныя з сучаснай рэчаіснасцю, што дазволілі б адысці ад прамога значэння імёнаў і пераасэнсаваць іх так, каб яны выкарыстоўваліся для адлюстравання значных для чалавечай супольнасці якасцей.

Далей, 65,5% назоўнікаў з неафразем першага тыпу з’яўляюцца канкрэтнымі (*смеццевы турыст, таемны пакупнік, асабісты кабінет, разумны горад, крызісны пакой*), астатнія ж 34,5% – абстрактныя (*усепагоднае сяброўства, безбар’ернае асяроддзе, аператыўная памяць*). Але ж семантычныя змяненні, што адбываюцца з кампанентамі неафраземы, уплываюць і на іх тыповыя характарыстыкі. Так, назоўнік у неафраземе *кар’ерная рашотка* канкрэтны, але ж неафразема мае абагульненае абстрактнае значэнне.

Акрамя таго, магчыма дадаць, што 95% назоўнікавых кампанентаў характарызуюцца катэгорыяй неадушаўлёнасці і апісваюць самыя разнастайныя з’явы рэчаіснасці, найбольш прадуктыўнай з якіх з’яўляецца сфера выкарыстання новых тэхналогій (*віртуальны кашалёк, воблачны подпіс, хатняя старонка, мабільны памочнік, сацыяльная сетка*).

Значна менш шматлікім за першы з’яўляецца другі тып (10%). Да яго адносяцца такія неафраземы, як *амністыя капіталу, бітва дэкальтэ, востраў бяспекі, перыяд ахалоджвання, праграма лаяльнасці, эфект Гугл, падатак на Гугл, перавод на лічбу, бокс бяспекі, вочы панды і інш.* Большая частка неафразем гэтай групы мае структуру “назоўнік у назоўным склоне + назоўнік у родным склоне”, прыназоўнік не ўжываецца (*вірус каго? аглядальніка, бокс чаго? бяспекі*).

Трэці тып па прадстаўленасці амаль роўны другому і складае 9% ад усёй колькасці субстантыўных неафразем. Сюды ўваходзяць неафраземы, якія складаюцца больш чым з двух слоў і таму не ўключаны ў папярэднія групы (*закон аб дзвюх нагах, парк высокіх тэхналогій, хвароба адкушанага яблыка*), а таксама тыя, у складзе якіх ёсць іншыя часціны мовы, акрамя назоўнікаў і прыметнікаў (*сыход па-ўкраінску, зніжкі па-беларуску*).

Абагульняючы сказанае, можна зрабіць некалькі заўваг. Па-першае, найбольш распаўсюджаны структурны тып субстантыўных неафразем – ад’ектыўна-назоўнікавы. Гэта канструкцыя дазваляе не толькі назваць з’яву, але і адразу ахарактарызаваць яе з дапамогай кампанента-прыметніка. Па-другое, кампаненты новай фразеалагічнай адзінкі, хоць і маюць слоўны характар, у складзе неафраземы часткова або цалкам страчваюць свае семантычныя і граматычныя асаблівасці, паколькі фразеалагічнае значэнне дамінуе над значэннем асобнай лексемы.

Літаратура

1. Дадалка, М. Уласны бізнес на памежжы. Як манетызаваць сваё захапленне? / М. Дадалка // Газета “Звязда” [Электронны ресурс]. – Рэжым доступу: <http://zviazda.by/be/news/20190314/1552579269-ulasny-biznes-na-pamezhzhy-yak-manetyzavac-svayo-zahaplenne>. – Дата доступу: 27.09.2019.
2. Лукашэвіч, У. Аляксандр Лукашэнка: Беларусь і Кітай сталі «жалезнымі братамі» / У. Лукашэвіч // Газета "Звязда" [Электронны ресурс]. – Рэжым доступу: <http://zviazda.by/be/news/20180920/1537435001-alyaksandr-lukashenka-belarus-i-kitay-stali-zhaleznyimi-bratami>. – Дата доступу: 25.09.2019.
3. Нікалаева, Н. Рэктар БДПУ: Усё пачынаецца з настаўніка / Н. Нікалаева // Газета “Звязда” [Электронны ресурс]. – Рэжым доступу: <http://zviazda.by/be/news/20190327/1553696360-alyaksandr-zhuk-usyo-pachynaessca-z-nastaunika>. – Дата доступу: 19.09.2019.
4. Трессідер Д. Словарь символов [Электронный ресурс] / Д. Трессідер // Большая онлайн-библиотека e-reading. – Режим доступа: https://www.booksite.ru/localtxt/tre/sid/der/tresidder_d/slovar_sim/9.htm. – Дата доступа: 08.09.2019.
5. Суперанская, А.В. Общая теория имени собственного / А.В. Суперанская. – М.: Наука, 1973. – 367 с.

О.В. Шеверина (Витебск)

ОНОМАСТИЧЕСКАЯ СОСТАВЛЯЮЩАЯ АССОЦИАТИВНО-КУЛЬТУРНОГО ФОНА ПОНЯТИЯ «БЕЛАРУСКАЯ МОВА»

Белорусский язык является национальным языком белорусов и одним из государственных языков Республики Беларусь. Вместе с тем, как отмечает глава Министерства иностранных дел Республики Беларусь В.В. Макей, по данным социологических опросов, подавляющее большинство граждан республики разговаривает на русском языке. Однако в последние годы наметилась тенденция к увеличению использования белорусского языка в различных сферах общественной жизни [3]. На данную тенденцию указывает также первый заместитель директора по научной работе Центра исследований белорусской культуры, языка и литературы НАН Беларуси, академик, доктор филологических наук, профессор А.А. Лукашанец: «К счастью, растет национальное сознание современного белорусского общества. Все больше граждан уважают